

до Святослава, до Рюрика і до Давида, казав їм: «Половці у мене, допоможіть мені». «Святослав послав до Давида, а Давид стояв у Трипілья з смоляннями, смолянне ж почали віча робити, казали: „ми пішли до Києва, якби була війна, бились би, а ще десь шукати війни не можемо, ми вже знемоглись“. Святослав з Рюриком і з іншими помічниками пішли на Дніпро, проти половців, а Давид вернувся з смоляннями».

До сеї ситуації, перед походом Святослава і Рюрика, зараз по каяльській катастрофі, належать поклики «Слова» до князів, може, подиктовані Святославом, може, просто піддані настроями і гадками київських дружинних кругів. В плані, правдоподібно, лежала не тільки оборона, а й агресивний похід на половців, що рік пізніше дійсно і був вчинений, тільки в менших розмірах, самим Святославом з Рюриком, після того, як поклики до ширшої кооперації князів не дали результату.

Може бути, що в зв'язку з неуспіхом задуманої мобілізації співець повкладав пізніше свої гостріші інвективи на Святославичів (пісня V) і Всеславичів полоцьких (X), але може бути, що були вони і в початковій композиції. В кожному разі, се цікаво, що свої жалі на княжу «крамолу» він уважав за краще вилити словами покійника Бояна, а не від себе, правдоподібно, стараючись бути якнайменше одіозним, не викликати роздражнення в хвили, коли треба було навпаки — викликати почуття солідарності. Ще правдоподібніше, що докір про те, що тепер «стяги Рюрикові і Давидові порізвились» і бунчуки їх віють неоднаково, додано як пізніший рефлекс прикрих переживань вищезгаданої невдалої мобілізації.

В кожному разі з змісту сих пісень: VIII, IX і X — зовсім ясно виходить, що укладались вони під безпосередніми враженнями половецького натиску після каяльського погрому, літом 1185 р., перед утечею Ігоря з полону. Пісня XII і епілог з'явилися, очевидно, пізніше, коли первісний політичний мотив відпав: мобілізація не удалась, але половців все-таки сполошено, і вони пішли з Русі. Натомість утеча Ігоря дала інше, хоч не політичне, то романтичне закінчення цілій історії. «Слово» від високого патріотичного пафосу VIII—X пісень, від тонів національного пророка і студії, в котрий ввійшов автор під враженнями великого горя, яке впало на Русь, перейшов до більш скромного і лагідного мотиву — «добре все, що добре кінчиться».

Бог визволив Ігоря, він знов між своїми, «сонце світить на небі, Ігор князь в Руській землі». Ярославна може обняти свою ладу, Ігоревич також цілий — недобрі плани Гзака не

збулись. «Страны ради, гради весели», «здрави князи и дружина».

Не вважаючи на високу артистичну красу XII пісні і деяких фраз епілогу, єсть тут безсумнівний спад з того високого лету гадок, на який був збився автор, як той сокіл в «мытехъ», що «высоко птици възбиваєть» (VIII), і я навіть нині не можу констатувати його без болісті і обіди: так прикро, що провідний тон сеї національної епопеї не витримався.

Коли се робив той сам поет, то він свідомо чи не свідомо, «роблячи добру міну при невдалій грі» чи уступаючи інстинктивному бажанню дати якесь радісне, лагідне закінчення, з позиції національного барда, українського Тіртея перейшов на позицію звичайного двірського, бенкетного співця, що хоче звеличати родинну радість свого «господина». Що значить поворот на Русь такого другорядного князя і родинна радість Святославичів в порівнянні з тим страшним образом політичного розпаду, морального розкладу державної київської системи, котру співець розкрив, під безпосередніми враженнями нещастя, в попередніх піснях?!

Диспропорція незвичайна, і тому насувається інша гадка: що XII пісня була ділом не автора «Слова», а вже іншого співця, ближчого до родини Ігоря; тим часом автор «Слова» виразно виступає як речник київської дружини і чоловік Святослава. Сей другий автор, може, взявсь заокруглити «Слово», і в зв'язку з сим плач Ярославни, логічно зв'язаний з піснею V, пересунено на кінець, написаний з становища Ігоревої родини, її жалів і радостей.

Але коли лишити на боці сеї ідейний спад і трактувати останню пісню з епілогом як річ в собі, то не можна досить намілюватись її красою. З артистичного погляду вона належить до найкращих частей «Слова». Її заспів, коротенький образ ночі, напружене очікування Ігоря, момент утечі, описаний в такім характеристичнім, короткім, уривчатім ритмі (див. вище), і потім мальовнича картина Ігоревої дороги:

Игорь князь поскочи горностаемъ къ тростию,
и бълымъ гоголемъ на воду,
въверже ся на бръзъ комонь,
и скочи съ него босымъ влькомъ,
и полетъ соколомъ подъ мъглами,
избивая гуси и лебеди
завтроку, объду и ужинъ.

Мальовнича розмова Ігоря з Дінцем, і вложений тут же уривок, очевидно, з старої пісні про «уношу князя Рости-

слава». Можливо, такий же старий фрагмент, образок епілогу:

Дѣвици поють на Дунаи,
вьют ся голоси чрезь море до Кіева.

Все се речі високої краси, котра тим сильніше виступає, чим ближче і уважніше ми їм придивляємось.

Питання оригінальності «Слова». Його відносини до книжної й усної словесності та ранішої дружинної творчості. Хоч як се може виглядати дивно, питання оригінальності «Слова» досі дуже мало вивчалось. Увага дослідників, навпаки, була звернена на те, щоб піднести зв'язки, які зв'язують його з книжною творчістю, на одну сторону, з народною словесністю — на другу, і дослідники досить мало при тім спинялись над питанням, як належить ці зв'язки й аналогії розуміти з становища оригінальності замислу і манери «Слова»¹.

Як ми вже бачили в попереднім, після опублікування «Слова» одним з перших завдань, яке поставили дослідники, що боронили його автентичності, було вивчення спільних прикмет, які зв'язують «Слово» з нашими книжними пам'ятками ранішими і пізнішими. Вказано було зараз же на аналогії в мові і стилі літописів, особливо Галицько-Волинського, потім писань Кирила Турівського, Іларіона й ін. В 1840-х рр. звів до купи належний сюди матеріал Дубенський в своїх коментарях до «Слова», потім, в 1860-х рр., сю сторону вивчав особливо Тихонравов, в 1870—80-х — Барсов, в 1890-х — Владимиров. Барсов особливо підчеркував тісні зв'язки між «Словом» і дружинною традицією XI—XIII вв., так, як вона відбивається в літописах, і пробував зробити щось в роді глосарія «Слова» з такого становища. Вийшло у нього се не дуже мудро, але в сумі праці сих дослідників зовсім ясно виявили тісний зв'язок «Слова» з книжною українською словесністю XI—XII вв.; та при тім не вивчувалось здебільшого, де можна було бачити спільність, де залежність «Слова» від сучасної книжної манери, і навпаки — де можна було бачити впливи «Слова».

Так, напр., близькі аналогії між «Словом» і літописними оповіданнями про похід Ігоря 1185 р. впадають в око. Оповідання Київського літопису розпочинається теж затінням, з приводу котрого Ігор держить мову: «Братья и дружино! тайны божия никтоже не вѣсть... а намъ... что створить Богъ, или на добро или на наше зло, а тоже намъ видѣти» — і потім при першій стрічі з половцями заохочує братію: «Оже

¹ Напр., розділ «„Слово“ есть твором зовсім оригінальним» в книзі Огоновського був і на свій час одним з слабших в його цінній праці.

ны будетъ не бивши ся возвратити ся, то соромъ ны будетъ пуше и смерти». Оповідання Суздальського літопису підчеркує легкодущність «Олегових внуків», як вона їх зве, що не пішли торік з Святославом, а тепер величались, що той не важивсь іти в глибину степів, а «нынѣ поидемъ за Дон, и до конца избьемъ ихъ, лже ны будетъ ту побѣда, идемъ по нихъ у луку моря, гдѣ же не ходили ни дѣди наши, а возьмемъ до конца свою славу и честь». В оповіданнях про головну битву підчеркується відвага Всеволода: «посреди ихъ Всеволодъ не мало мужество показа»; згадується пригода з Ігоревою раною («уязвиша Игоря в руку и умрѣвиша шюйца его») і тяжка згага, яка зломила війсьکو («бѣиша ся 3 дни стрѣлци, изнемоглися бяху безводьемъ, и кони и сами, в знои и в тузѣ»). Подібними рисами, як і в «Слові», малюється постать Святослава. Довідавшись про погром Ігоревого війська, він, «вельми воздохнувъ, утеръ слезъ своихъ и рече: «О любя моя братья и сыновѣ и мужѣ земли Рускоѣ! дал ми бяше Богъ притомити поганья, но не воздержавше уности отвориша ворота на Русьскую землю» і т. д. На пограниччі, «бысть скорбь и туга люта, якоже николи не бывала, мятяхуться яко в мотви, города воставахуть и немилы бяшетъ тогда комуждо свое ближнее, но мнозѣ тогда отрѣкахуся душъ своихъ, жалующе по князихъ своихъ...».

Єсть тут дійсно певна подібність тому і деякі стилістичні, буквальні навіть подібності, хоча загальний характер сих оповідань ґрунтовно відмінний: далеко сухіший, напущений побожними міркуваннями од писанія, притім детальніший, повний реальних даних і фактів, котрих бракує «Слову». Се дало навіть декому привід понижати вартість «Слова» — так, наче б його автор мав завдання історичної інформації!

Приймаючи, що «Слово» було написане вже після повороту Ігоря, деякі дослідники готові були добачати тут залежність «Слова» від літописних оповідань. Та супроти сказаного вище, приймаючи, що все «Слово», крім XII пісні, зложено під безпосередніми враженнями погрому і по всякій імовірності тоді ж співалося в двірських кругах, треба справу обернути навпаки і говорити про вплив «Слова» на літописне оповідання, яке прийняло дане ним (чи дане в київських дружинних кругах взагалі) освітлення сього інциденту і різні подробиці його, як вони малювалися в піснях «Слова»¹.

¹ Бестужев-Рюмін в своїм аналізі літописів XII в. (с. 114—5) приходив до такої гадки, що ні літописне оповідання не було джерелом «Слова», ні «Слово» джерелом літописного оповідання. Я ж ду-

Се тим більше, що взагалі скільки-небудь виразних фактів залежності «Слова» від літописної традиції не можна вказати. Вони оба носять на собі печать тодішньої літературної манери, дружинних настроїв і світогляду, не більше. Єсть, скажیم, певне духовне споріднення в промові Ігоря до дружини з класичною промовою Святослава (див. вище). Опис багатої здобичі, здобутої в першій битві, нагадує здалека традиційні вирази, мощення мостів половецькими «узорочьи», Олегові вітрила з паволоки та кропини. Образи сокола в «Слові» приводять на пам'ять «сокола, що в мяч галки збиває» в повісті Василя. Слава Святославового походу, оспівувана «німцями та венеційцями, греками та моравою» — славу походу 1111 р., що прийшла до «греків, угрів, ляхів і чехів» і т. д. Але се не запозичення, очевидно!

До найближче споріднених темою, тоном і часом місць літопису належить оповідання про похід на половців Мстислава в 1168 р. Я тому наведу дещо з нього, в тім виступлять і характеристичні подібності і різниці:

«Вложи Богъ въ сердце Мъстиславу Изяславичю мысль блугу о Руской земли, зане же ей хотяше добра всимъ сердцемъ. И съзва братью свою и нача думати с ними, река имъ тако: «Братье! пожальте си о Руской земли и о своей отчинѣ и дѣдинѣ, оже несуть хрестьяны на всяко лѣто у вежѣ свои, а с нами роту взимаюче, всегда переступаюче. А уже у насъ и Гречьский путь изъотимають и Сольный и Залозный. А лѣпо ны было, братье, възряче на божию помочъ и на молитву святоѣ Богородици, поискати отецъ своихъ и дѣдъ своихъ пути и своей чести!

И угодна бысть рѣчь его преже Богу, и всеѣ братьѣ, и мужемъ ихъ. И рекоша ему братья вся: «Богъ ти, брате, помози въ томъ, оже ты Богъ вложилъ такую мысль въ сердце! А намъ дай Богъ за крестьяны и за Рускую землю головы свои сложити и къ мученикомъ причтеннымъ быти...»

Идоша князи 9 днѣй ис Киева, и бысть вѣсть половцемъ отъ кощѣя отъ Гаврилкова отъ Иславича, оже идуть на нѣ князи русьтин. И побѣгоша, лишивше ся женѣ и дѣтий. Князи же увѣдавшѣ, оже половци побѣгли и лишивше ся женѣ своихъ и возѣ своихъ, и повѣхаша вборзѣ по нихъ, а Ярослава Всеволодича оставиша за собою у возѣ. И взяша вежѣ ихъ на Угль рѣцѣ, а другыѣ по Снопороду, а самѣхъ постигоша у Черного лѣса, и ту протиснувшѣ к лѣсу избиша ѣ, а ныи руками изомаша...

И толико взяша полона множество, якоже всимъ рускимъ воємъ наполнити ся до избыльи и колодники, и чагами, и дѣтми ихъ, и челядью, и скоты, и конми. Хрестьяны же отполонивше пустиша на свободу вси».

маю, що подібності такі великі, що мусимо признати впливи «Слова» (чи його прототипа) на літописне оповідання. Зовсім влучно за те вважаю його замітку, що, при всій близькості змісту, своїм стилем («по изложению») літописне оповідання стоїть від «Слова» якнайдалше, і се треба мати на увазі, щоб правильно оцінювати паралелі «Слова» з книжною літературою взагалі.

Очевидно, в основі лежать ті ж погляди і настрої київської дружини, котрих виразом являється «Слово». Але, як бачимо, виклад їх в порівнянні з «Словом» дуже сухий, не кажучи вже про більш або менш густу верству християнську, котрою покрила їх рука списателя. Співцеві «Слова» такі літописні оповідання не могли дати багато — хіба дуже загальні літературні фрази (як отсе: «А льпо ны было, братье...»).

З поданого нижче доволі багатого вибору взірців дружинних оповідань можна в сім переконатись. Найближче підходить до «Слова» галицька повість, як се помітили вже перші дослідники його.

Доволі близькі також аналогії стилю «Слова» з творами героїчно-романтичного характеру, «воїнськими повістями», як їх назвав Тихонравов. Він вказав особливо на два таких перекладних твори, які могли послужити взірцем «Слову» — се Флавієва повість про зруйнування Єрусалима і «Девгенієво діяніє». Після того, як ми знаємо, В. Міллер ще більше підчеркнув сю гадку про можливу залежність «Слова» від таких творів, як поема про Девгенія. Дійсно, в самій фабулі, в обстанові, в настроях є дещо спільне між «Словом» і сим візантійським епосом. Героєм його виступає візантійський «Акріт», себо начальник пограничної воєнної області, котрого завданням являється охорона імперії від невірних сараценів і боротьба з ними. І так нерв поеми той сам. В подробицях можна вказати аналогічні підходи у заспіві, в образках природи, яка виявляє своє спочуття горю і радості героїв, переходи від оповідання до безпосередніх промов героїв, віщі сни, образи, взяті з соколиного полювання, голосіння братів за сестрою, звернене до сонця. Все се, одначе, загальні подібності поетичного стилю, котрі ніяк не можуть свідчити про запозичення «Слова» якраз з сеї поеми. Сам Міллер виразно застерігся, що він не має сього на думці; «коли картини і образи [„Слова“] назвати наслідуванням, то се не було наслідування невольниче, а несвідоме, як осад перечитаних книг», каже він.

Щодо зверхньої форми, то ще Барсов справедливо звернув увагу, що мова слов'янського Девгенія не раз доволі далеко відбігає від грецького оригіналу, так що, властиво, маємо доволі свобідну парафразу грецького тексту, зроблену під впливами українських воїнських оповідань, їх традиційних епічних оборотів. Се саме треба сказати і про проський переклад Флавієвої повісті — в нім багато екстравагантій, додатків проти грецького тексту, зроблених під впливами дружинної фразеології — певних епічних виразів, витворених оповіданнями про раті і подвиги.

Кінець кінцем чого-небудь дуже яскравого, що говорило б про невідільне наслідування, виразне запозичення співцем «Слова» чужої теми чи чужих образів з книжних джерел, досі не вдалось вказати. Єсть дрібні подібності, які можуть свідчити про його читання чи «ослухання» в книжній літературі, про тісний контакт і обопільні впливи книжної літератури і дружинної творчості — дружинної традиції, на котрій зложилась манера «Слова». Наведу кілька таких паралель до неї, зібраних дослідниками:

растекашет ся мыслію... шизым орломъ

иже истягну умъ крѣпостию своею и поостри сердца своего мужествомъ, напълнив ся ратнаго духа

лице ж бы потяту быти неже полонену быти

подъ шлемомъ възлелѣяни, конечь копія въ кормлени

забывъ чти и живота, і т. д.

сваты попоиша, а сами полегоша

Коли соколь въ мытехъ бываєть, высоко птиць възбиваеъ, не дасть гнѣз-да своего въ обиду

скочи босымъ влъкомъ... полеть соколомъ подь мыглами

лѣтая мыслію подь небесемъ яко орель — «Слово о жити».

истягну умъ — послання апостола Павла.

подѣострите души ваша на мьсти... приимъ умъ въ свою крѣпость... и исполнившє ся ратнаго духа — Флавій.

приимъ умъ своею крѣпостию и ста крѣпко исполчив ся — переклад Малали.

а лѣпне смерть славному пріати негли жити плени — Флавій.

аки родивше ся съ оружіемъ... и подь шлемомъ състарѣвшєсь — Флавій.

рати бо належачи и трубѣ воиньстѣй трубящи... за тшую славу и изгыбающую не помнятъ жены ни дѣтей ни имѣнія — Феодосій печерський.

аки на сватбу течаху, а не на рать — Флавій, але в грецькім оригіналі нема сього.

Мытят ся яко ястреби и понавляють ся яко орли възвышают ся въ облакы — «Слово о князьяхъ».

въперивше криль умнѣи възлѣтѣвшє разумомъ... и мытет се яко орли... възвышают се въ облакы — Іларіона «Къ брату столпнику».

егда соколь трехъ мытей и онъ не дасть ся гнѣзда своего взяти — Акір, але пізній, XVII в.

полетѣ по поднебєсью яснымъ соколомъ и не нашель подь небеснымъ облакомъ, и поиде по землѣ лютымъ звѣремъ и нигдѣ не обрѣте, и поплы шукою въ море и не нашель — Соломон і Китоврас, пізніший.

Ряд таких подібностей епічного чи казкового стилю можна б ще продовжити, але ледве чи се на щось прида-

сться: подібності доволі загальні і далекі і, як ми бачили вже, походять з таких пізніх редакцій, де можна думати надвоє: вплив на «Слово» чи вплив «Слова» і його пізніших парафраз. Так, напр., давно завважена і часто повторювана аналогія «въщих перствѣ» Боянових з «очитыми перстами» Давидовими в «Слові Адама ко Лазарю» (нижче) з усякою правдоподібністю треба вважати впливом «Слова», не навпаки.

Більше-менше те ж саме треба сказати і про подібності «Слова» з різними «загальними місцями» (*losi comtunes*) народної поезії, котрі, почавши від Максимовича, служили предметом пильних помічень коментаторів «Слова» — вони досить загальні і далекі,

свідчать про тісний зв'язок між усною поезією, переходяною в устах народу, і старою дружинною творчістю взагалі.

Візьмемо кілька яскравіших прикладів:

Герої походу: чотири сонця просто сонця і місяці — раніше наведені пісні, де два або чотири місяці представляють юнаків, котрих «славить пісня», а стільки ж зірок — їх дівчат.

поле черленими щиты перегородиша

начаша мосты мостити... всякими узорочьы половецкыми

поле — ясними мечи обгороджено, обгороджено от злої тучі (Ант[онович] і Др[згоманов], 43). гатила гати дрогими шати, мостила мости жуковинами. Споряджу мости жуковинами, загачу гати лядськими шати, зволючу ліси паволоками, засію поля срібнов жемчугов (пор. вище).

«Чръна земля подъ копыты костьми посъяна, а кровію польяна» і т. д. — порівнянні з хліборобською роботою: «Уже почав він [Хмельницький] землю кінськими копитами орати, кров'ю молдавською поливати...»

Чорна рілля заорана
і кулями засіяна,
білим тілом зволочена,
і кровію сполочена (Вацл. Залесь[кий], 79).

Битва — пир, смерть — упокоєння:

із ляхами пиво варити затирайте —
лядський солод — козацька вода,
лядські дрова — козацькі труда.

З холодної криниченьки могорич запили,
під гнчлюю колодою спати положили.

Як бачимо, се, властиво, тільки спільність поетичної символіки, спільні образи і образіві вирази, які виходять навіть за межі української поезії: паралелі їм можна вказати в поезії білоруській, великоруській, полуденно- і західнослов'янській і навіть в поезії загальнолюдській.

Більш інтересне споріднення «Слова» в темах і стилі з традиційними голосіннями і закляттями, на котре звернено увагу особливо останніми часами, з виданням корпусу укр. голосінь. Як знаємо, укр. фольклористи в тім запізнись супроти великоруських: уже в 1870-х роках, після видання північних великоруських голосінь Барсова, Веселовської і Потєбня вказали дуже яскраві подібності в образності «Слова» і сих голосінь. Особливо цікаві образи Обиди, Кручини, Безталанниці, Судінушка — паралелі Обиді «Слова», і т. ін. Наші нинішні голосіння загубили такі архаїчні, півміфічні образи, але їх колишня присутність в наших планах безсумнівна (я одмітив вище «карочку» і «нуждочку» — в сучасних лубенських плачах). Але, з другого боку, з виданням корпусу українських голосінь стало ясно, наскільки елеґійний ліричний елемент української поезії пересякнений сими старими мотивами плачу. А що елеґійні тони відзиваються дуже сильно в «Слові», можна сказати, панують у нім, тож виразно виступають у нім суголосні ноти з нашими голосіннями, навіть в їх теперешній формі. Такі, напр., образи як могила — подружнє ложе, смерть — весілля або весільний пир, тужна зозуля — осиротіла жінка, небіжчик — сокіл, що десь далеко залетів, загубився — все се улюблена символіка голосінь.

Плач руських жінок:

Жены рускія въсплакашась аркучи:
уже намъ своихъ милыхъ ладъ ни мыслію смыслити,
ни думою сдумати,
ни очима съглядати
а злата и серебра
ни мало того притрепати —

се очевидна парафраза такого плачу-голосіння.

Образ унелих квітів і похилих дерев, слідом за згадкою про плач Ростиславової матері над сином, дають зрозуміти, що перед нами тут ремінісценція, натяк на звичайний мотив такого плачу за небіжчиком. Друга фраза, над убитим Ізяславом — «дружину твою, княже, птиць крилами пріодѣша, а звѣри кровь полизаша», — звучить як друга така ремінісценція — плач над убитим на раті дружинником чи князем. Величний плач Ярославни сполучає в собі елементи голосіння і заклять природних стихій в поміч своему далекому мужеві. Фрази звернені до вітру — аби він від-

вернувся і замість нести стріли на військо Ігореве, повіявся над море; до Дніпра — аби він приніс назад чоловіка; до сонця — аби воно перестало томити Ігоревих вояків,— се не прості поетичні прикраси, платонічні нарікання, се магичні формули закляття — молитви, котрі ніким не видима княгиня посилає з свого путивльського вершка в далекий світ.

Розуміється, се не був ніякий поетичний винахід співця «Слова», що він використав ці елементи голосінь чи заклять у своїм творі. Очевидно, він мав готові вже взірці, прецеденти в сім напрямі в репертуарі дружинної поезії, під впливами котрих стояв і слідами її йшов і тоді, коли сього хотів, і тоді, мабуть, коли не мав сього заміру.

Його твір має взагалі глибоко традиційний характер. Він сам зазначив у вступі свій замір писати «старими словесами», притримуючись старого стилю і форм, і дійсно, весь склад «Слова» свідчить про сю вірність «старим словам». Розуміється, такий геніальний письменник, яким показує себе в «Слові» його співець, вніс дуже багато свого. Та зручність і свобода, з якою він обертає старими «загальними місцями», ілюструючи з такою тонкістю і докладністю «билина сего времени» — сучасну ситуацію, вибрані темою конкретні факти, свідчать про се виразно. На жаль, сучасний дослідник майже безсильний, коли треба конкретно вказати те, чого не було в старім. Але те, що було або мусило бути в старім, можна вказати на кожнім кроці.

Такі вирази, як «хоробрі русичі», «хоробрий полк», «хоробре гніздо», «хоробрі серця» (хоробрий в розумінні «героїчний», «богатирський»), старий Ярослав, старий Володимир, красний Роман, «золотоверхий терем» київський, «золотий стіл», «золоті стремена», «золочені стріли», «золочені шоломи», «харалужні мечі», «калені» (гартовані) шаблі, червоні руські щити, лядські сулиці, аварські шоломи, красні дівки, борзі комоні, сизі орли, сірі (або бусі) вовки, широке поле, бистрі ріки, сине море — се епічні епітети, які ми бачимо навіть в нинішніх останках нашої старої поезії.

Вони повторяються, як у Гомера, навіть і тоді, де того епітету не конче й потрібно, і постійний епітет сам один вистає, щоб заступити іменник: коли, напр., харалужне — то значить воєнне щось.

Такі ж, очевидно, загально прийняті, утерті символи і образіві вирази, як «стоять стязі», «упали стязі», «трублять труби» (на знак жалоби — «трембітають»), «позвонити мечами», «вступити в золоте стрем'я», з котрими в'язались зовсім ясні, загально прийняті поняття і образи.